

МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТНИНГ ХАРАЖАТЛАРНИ МАҚСАДЛИ САРФЛАНИШИДАГИ ТАЪСИРИ ХУСУСИДА

Содиқов Нариманжан Собирович

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги
Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг
илмий асослари ва муаммолари» илмий-тадқиқот маркази*

Аннотация. Ушбу мақолада молиявий назоратнинг харажатларни мақсадли сарфланишидаги таъсири ўрганилган. Профессional таълим муассасаларида ўтказилган текширишлар ва уларда аниқланган ҳолатлар таҳлили ўрганилган, молиявий назоратнинг иқтисодий самарадорликка ҳисса қўшадиган таъсирлари таҳлил қилинган ва мақола якунида хулоса шакллантирилган.

Калит сўзлар: профессионал таълим, молиявий назорат, харажат, мақсадли сарфлаш, иқтисодий самарадорлик, самарали тақсимлаш.

О ВЛИЯНИИ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ НА ЦЕЛЕВОЕ РАСХОДОВАНИЕ РАСХОДОВ

Содиков Нариманжан Собирович

*Научно-исследовательский центр «Научные основы и
проблемы развития экономики Узбекистана» при
Ташкентском государственном экономическом университете*

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние финансового контроля на цели расходов. Изучены проверки, проводимые в профессиональных образовательных учреждениях, и анализ выявленных в них случаев, проанализировано влияние финансового контроля, способствующее экономической эффективности, и в конце статьи сформирован вывод.

Ключевые слова: профессиональное образование, финансовый контроль, стоимость, целевые расходы, экономическая эффективность, эффективное распределение.

REGARDING THE EFFECT OF FINANCIAL CONTROL ON THE TARGETED SPENDING OF EXPENSES

Sodikov Narimanjan Sobirovich

*Scientific research center "Scientific bases and problems
of the development of the economy of Uzbekistan" under
the Tashkent State University of Economics*

Abstract. This article examines the effect of financial control on the purpose of expenditure. The inspections conducted in professional educational institutions and the analysis of the cases identified in them were studied, the effects of financial control contributing to economic efficiency were analyzed, and a conclusion was formed at the end of the article.

Key words: professional education, financial control, cost, targeted spending, economic efficiency, effective distribution.

Кириш.

Бугунги тез ривожланаётган бозор иқтисодиёти шаротида, молиявий назорат ва харажатларни бошқаришда ташкилотлар кўп қиррали муаммоларга дуч келишмоқда. Ресурсларни самарали тақсимлаш ва улардан фойдаланиш ташкилотнинг молиявий ҳолати ва узоқ муддатли барқарорлиги учун муҳим. Биламизки, бу мақсадга эришиш осон эмас, чунки кўплаб омиллар, жумладан, иқтисодий ноаниқликлар, ривожланаётган бозор динамикаси ва турли хил хўжалик операцияларининг ортиб бораётган мураккаблиги бу жараёнга тўсиқ бўлиши мумкин. Бу эса мақсадларга йўналтирилган харажатлар устидан аниқ назоратни амалга ошириш қобилиятини ошириб, молиявий назоратнинг муҳим эканлигини таъкидлашга асос бўлади.

Молиявий назорат тўғри ташкилий бошқарувнинг асосий компоненти дир. У бюджетлаштириш, молиявий режалаштириш ва бошқарув ҳисоби каби амалиёт ва жараёнлар тўпламини ўз ичига олади, улар ташкилотнинг молиявий ресурсларини қандай тақсимлаши ва бошқаришига биргаликда таъсир қилади. Яхши тузилган молиявий назорат тизими нафақат ташкилотнинг молиявий жавобгарлигини таъминлабгина қолмай, балки унинг стратегик мақсадларига эришишда етакчи куч бўлиб ҳам хизмат қилади. Молиявий назорат ўз моҳиятига кўра ташкилотнинг молиявий ресурсларини олдиндан белгиланган мақсад ва вазифаларга эришиш учун оптимал тақсимланишини таъминлаш бўлса, харажатларни мақсадли сарфлаш эса, ташкилий стратегияларга мувофиқ, муайян тадбирлар, лойиҳалар ёки бўлимларга ресурсларни атайлаб тақсимлашни ўз ичига олади. Ушбу икки тушунча ўртасидаги синергия нафақат ўз харажатларини самарали бошқаришга, балки динамик бозорда ўсишни, инновацияларни ва рақобатбардошликни оширишга интилаётган ташкилотлар учун муҳим аҳамиятга эга.

Кўпинча ташкилот молиявий стратегиясининг амалий ифодаси сифатида қараладиган харажатларни мақсадли белгилаш молиявий ресурсларни стратегик устуворликлар йўналишида бошқариш учун зарур дир. Харажатлар мақсадларини ташкилотнинг умумий миссияси ва мақсадлари билан мувофиқлаштириш, тобора кучайиб бораётган рақобат ва динамик бизнес муҳитида ташкилотлар риоя қилишлари керак бўлган муҳим шарт дир.

Ушбу тадқиқот ҳужжати молиявий назорат механизмлари ва харажатларни мақсадли белгилаш ўртасидаги мураккаб муносабатларни ўрганиб чиқади ва молиявий назоратнинг самарали стратегиялари ташкилотнинг харажатлар мақсадларига эришиш қобилиятига қандай таъсир қилишини ёритишга қаратилган.

Адабиётлар шарҳи.

Молиявий назорат бўйича кўплаб илмий тадқиқотлар олиб борилган ва ҳамон бу тадқиқотлар давом этмоқда. Биз ушбу илмий тадқиқот доирасида молиявий назоратнинг моҳиятини очиб бериш учун уларнинг айримларини кўриб чиқамиз.

Замбаевнинг (2012) фикрича, молиявий назорат давлатнинг ўз молиявий манфаатларини ва фуқароларнинг молиявий манфаатларини ҳимоя қилиш ҳуқуқини қонуний ҳуқуқлари билан амалга ошириш имкониятини таъминлаш мақсадида амалга оширилади.

Салихов (2005) фикрича эса давлат молиявий назоратини “молиявий операцияларнинг қонунийлиги ва ишончилигини ўрнатиш, молиявий-хўжалик фаолиятнинг иқтисодий самарадорлигини холисона баҳолаш ва уни кўтариш заҳираларини аниқлаш, бюджетга даромад тушумларни кўпайтириш ҳамда давлат мулкани сақлаш мақсадида муайян ташкилий шакл ҳамда усуллардан фойдаланган ҳолда тегишли ваколатларга эга бўлган давлат органларининг амалга оширадиган фаолияти” деб тушунтирган.

Данилевский (1993): “Молиявий назорат иқтисодиёт ва ишлаб чиқаришни бошқариш умумий механизмининг муҳим функцияси ҳамда ажралмас қисми бўлиб, молиявий, кредит ва ишлаб чиқариш кўрсаткичларини ўз ичига қамраб олади. Назорат соҳасига пул ифодасида товар-моддий бойликларни ишлаб чиқариш ва тақсимлаш, истеъмол қилиш ҳамда уларнинг муомалада бўлиши киради”.

Иткин (1992) талқинича: “Давлат назорати органларининг фаолияти, биринчи навбатда, давлат қонунлари ва Президент фармонлари, ажратилган бюджет маблағларини йўналишининг қонунийлиги, тўғрилиги ва мақсадга мувофиқлигини, моддий ва молиявий ресурсларни бошқаришнинг барча даражаларида давлат маблағларининг самарали ва тежамли сарфланиши ижросини текширишга йўналтирилган бўлиши лозим”.

Дробозина (1997) эса: “молиявий назорат – барча даражадаги қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳоқимият органлари ҳамда махсус ташкил этилган муассасалар томонидан алоҳида усулларни қўллаган ҳолда барча иқтисодий субъектлар (давлат, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар) молиявий фаолиятининг назорат қилиниши, у пул маблағлари фондларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш жараёнида молиявий-хўжалик қонун ҳужжатларига амал қилинишини назорат қилишни, молиявий-хўжалик операцияларининг иқтисодий самарадорлигини ва амалга оширилган харажатларнинг мақсадга мувофиқлигини баҳолашни ўз ичига олади” деб таърифлайди.

Шохин ва Воронина (1997) “Молиявий назорат деганда корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар молиявий-хўжалик фаолиятининг иқтисодий самарадорлигини холисона баҳолаш, хўжалик ва молиявий операцияларнинг қонунийлигини ва мақсадга мувофиқлигини белгилаш ва давлат бюджети даромадларининг захираларини аниқлаш мақсадида ушбу фаолиятни назорат қилиш функцияларини бажарувчи давлат ва жамият органларининг кўп жиҳатли, кўп тармоқли назорат тизимини тушуниш лозим” деб таъкидлашади.

Баранова (2018) эса давлат молиявий назорати бюджет ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи, бюджет қонунчилиги ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга риоя этилишини таъминлашга қаратилган молиявий сиёсатнинг дастаги ҳисобланади дейди.

Пенчук (2014) давлат молиявий назорати давлат ва муниципал молияни бошқаришнинг функционал элементидир деб таърифлайди.

Юқорида олимлар томонидан молиявий назорат бўйича тақдим этилган турли нуқтаи назарларга асосланиб, синтезланган таърифни қуйидагича шакллантириш мумкин: “Молиявий назорат иқтисодиётни бошқариш механизми доирасида тартибга солиш, баҳолаш ва назорат фаолиятини ўз ичига олган кўп қиррали ва яхлит функциядир. У давлат органлари ва муассасалари томонидан давлатнинг ҳам, фуқароларнинг ҳам молиявий манфаатларини ҳимоя қилиш, молиявий-хўжалик операцияларининг қонунийлиги, самарадорлигини таъминлаш мақсадида амалга оширилади. Унинг мақсадлари молиявий фаолиятнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш, давлат активларини сақлаш, бюджет даромадларини кўпайтириш, молиявий-иқтисодий қонунчиликка риоя этилишини таъминлашдан иборат. Молиявий назорат молия сиёсатининг муҳим дастаги бўлиб хизмат қилади, бюджет ҳуқуқий муносабатларини тартибга солади, давлат ва шаҳар молиясини тўғри бошқаришга ёрдам беради”.

Бу таъриф олимлар томонидан таъкидлаб ўтилган асосий жиҳатларни жамлаб, молиявий назоратнинг кўп қиррали ва тартибга солувчи хусусиятини, унинг молиявий қонунийлик, самарадорлик ва қонунларга риоя этилишини таъминлашдаги ролини ҳамда иқтисодиётни бошқариш ва давлат молия сиёсатининг аҳамиятини таъкидлайди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Харажатларни мақсадли белгилаш бюджетдан бошланади, чунки у турли тоифалар ёки лойиҳалар учун харажатлар чегаралари ва мақсадларини белгилайди. Ушбу мақсадларга риоя қилиш молиявий назоратнинг муҳим қисмидир. У мавжуд ресурсларни самарали бошқариш, исрофгарчиликни камайтириш ва молиявий барқарорликни таъминлаш учун зарур бўлганда ресурсларни қайта тақсимлашга қаратилган.

Молиявий назорат мониторинг, кераксиз харажатларни камайтириш ва барча харажатларнинг асосли ва бюджет доирасида бўлишини таъминлаш каби харажатларни назорат қилиш чораларини ўз ичига олади. Харажатларни мақсадли белгилаш ташкилотларга ресурсларни стратегик жиҳатдан маълум соҳаларга тақсимлаш, харажатларни назорат қилиш ва маблағларни энг муҳим таъсир кўрсатиши мумкин бўлган жойга йўналтириш имконини беради.

Молиявий назоратнинг бир қисми тузатишлар ёки яхшиланишларни талаб қилиши мумкин бўлган соҳаларни аниқлаш учун молиявий натижаларни ўлчаш ва таҳлил қилишни ўз ичига олади. Харажат мақсадлари самарадорлик кўрсаткичи бўлиб хизмат қилади. Ҳақиқий харажатларни ушбу мақсадлар билан таққослаш орқали ташкилотлар ўз ресурсларини қанчалик тўғри бошқараётганликларини ва молиявий мақсадларига эришаётганликларини баҳолашлари мумкин. Қуйида профессионал таълим муассасаларида ўтказилган текширишлар ва уларда аниқланган ҳолатлар таҳлили келтирилган (1-жадвал).

1-жадвал

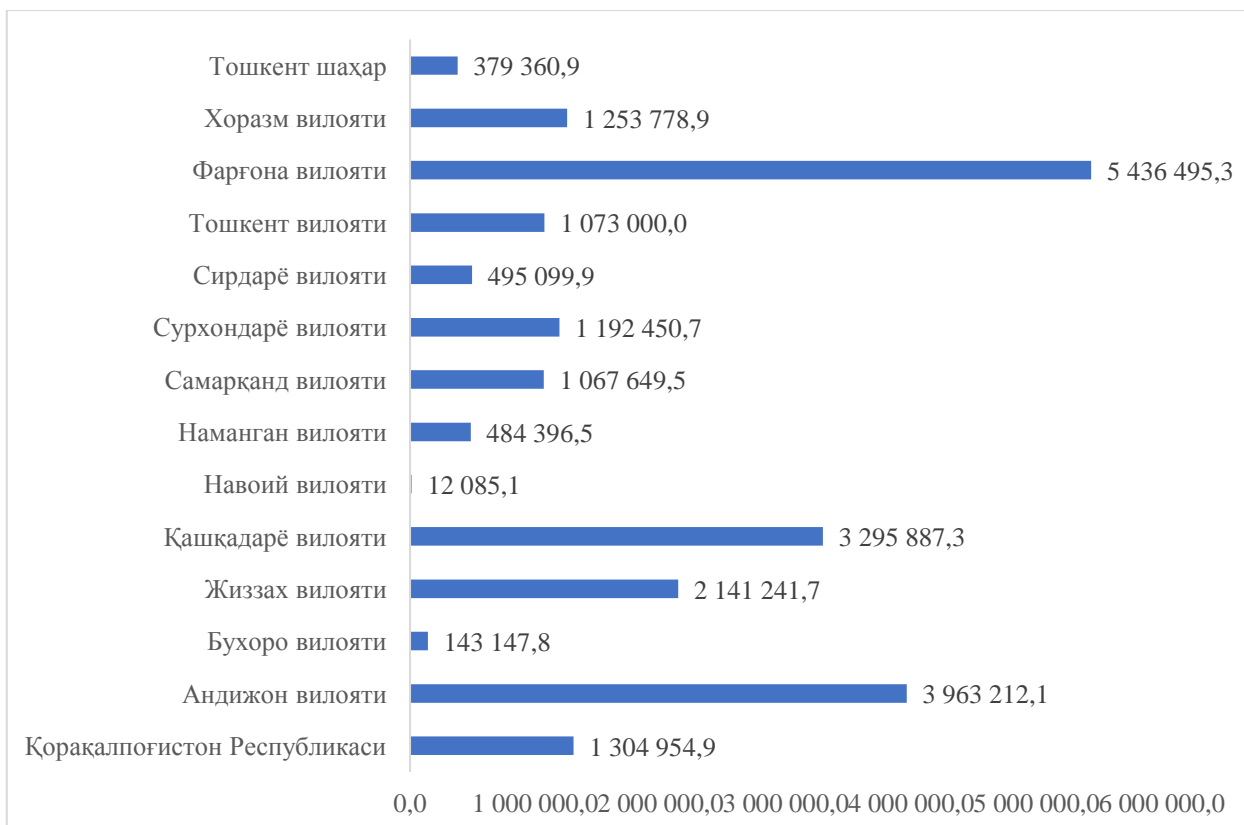
Профессионал таълим муассасаларида ўтказилган текширишлар ва уларда аниқланган ҳолатлар таҳлили⁸², минг.сўм

Худудлар	2020 йил		2021 йил		2022 йил		2023 йил 9 ойлиги	
	Текшириш ўтказилган муассасалар сони	Аниқланган ҳолатлар	Текшириш ўтказилган муассасалар сони	Аниқланган ҳолатлар	Текшириш ўтказилган муассасалар сони	Аниқланган ҳолатлар	Текшириш ўтказилган муассасалар сони	Аниқланган ҳолатлар
Қорақалпоғистон Республикаси	24	581 760,8	6	66 022,6	9	643 575,2	3	13 596,4
Андижон вилояти	4	34 407,9	3	1 432 684,1	11	56 750,6	6	2 439 369,5
Бухоро вилояти	22	45 778,6	6	82 271,2	2	8 184,2	1	6 913,8
Жиззах вилояти	5	121 558,8	5	1 707 000,5	5	227 748,9	3	84 933,5
Қашқадарё вилояти	27	618 534,3	15	1 569 503,2	12	194 726,6	6	913 123,2
Навоий вилояти	2	5 452,3	1	6 632,8	0	0,0	0	0,0
Наманган вилояти	35	314 887,2	12	159 757,1	2	9 752,2	0	0,0
Самарқанд вилояти	84	287 870,9	15	94 214,7	25	610 655,8	16	74 908,1
Сурхондарё вилояти	26	191 810,4	13	769 375,5	6	24 673,7	12	206 591,1
Сирдарё вилояти	9	26 112,0	2	4 932,9	3	385 735,3	1	78 319,7
Тошкент вилояти	0	0,0	6	761 005,0	2	311 995,0	0	0,0
Фарғона вилояти	32	191 899,9	13	197 548,0	3	4 596 684,1	1	450 363,3
Хоразм вилояти	20	550 977,3	3	225 812,7	7	471 461,1	2	5 527,8
Тошкент шаҳар	31	235 113,4	17	70 073,4	2	8 284,7	5	65 889,4
ЖАМИ	321	3 206 163,8	117	7 146 833,7	89	7 550 227,4	56	4 339 535,8

⁸² Ўзбекистон Республикаси иқтисод ва молия вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.

1-жадвалда 2020, 2021, 2022 йиллар ва 2023 йилнинг 9 ойи давомида аниқланган хатолар миқдори бўйича маълумотлар келтирилган бўлиб, 2020 йилда 321 та касб-хунар таълими муассасасида жами 3206163,8 минг сўмлик хатоликлар аниқланган. 2021 йилда хатоларнинг ўсиши кузатилиб, 117 та муассасада 7 146 833,7 минг сўм аниқланган. 2022 йилда 89 та муассасада 7550 минг сўмлик хатоликлар аниқланган. 2023 йилнинг 9 ойи давомида 56 та муассасада 227,4 минг сўмлик хатоликлар аниқланган.

Бу маълумотлардан кўриниб турибдики, касб-хунар таълими муассасаларида аниқланган хатолар сони ўтган йиллар давомида, айниқса, 2020 йилдан 2021 йилгача кескин ошгани, 2022 йилда аниқланган хатолар миқдори 2021 йилга нисбатан сезиларли даражада ошди. 2023 йилга оид маълумотлар, дастлабки 9 ой давомида тақдим этилганидек, ўтган йилларга нисбатан хатоларнинг нисбатан камроқ миқдорини кўрсатади.

1-расм. 2020-2023 йилларда профессионал таълим муассасаларида ўтказилган текширишлар ва уларда аниқланган ҳолатларнинг ҳудудлар кесимида солиштирмаси⁸³

Расмдан кўриниб турибдики, профессионал таълим муассасаларида ўтказилган текширишларда аниқланган камомадларни ҳудудлар кесимида солиштирилган бўлиб, 2020-2023 йилларда давомида Фарғона вилоятида 5436495,3 минг сўм, Андижон вилоятида 3 963 212,1 минг сўм, Қашқадарё вилоятида 3 295 887,3 минг сўм камчилик аниқланган. Кўриниб турибдики, бу даврда Фарғона вилояти, Андижон вилояти ва Қашқадарё вилоятларида камомад энг юқори бўлган.

Бу рақамлар ушбу ҳудудларнинг ҳар биридаги профессионал таълим муассасаларида белгиланган йилларда аниқланган молиявий камомадларни кўрсатади. Ушбу камчиликларни бартараф этиш ва таълим муассасаларида тўғри молиявий бошқарувни таъминлаш ушбу ҳудудларда сифатли таълим бериш ва таълим тизимининг барқарорлигини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

⁸³ Ўзбекистон Республикаси иқтисод ва молия вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.

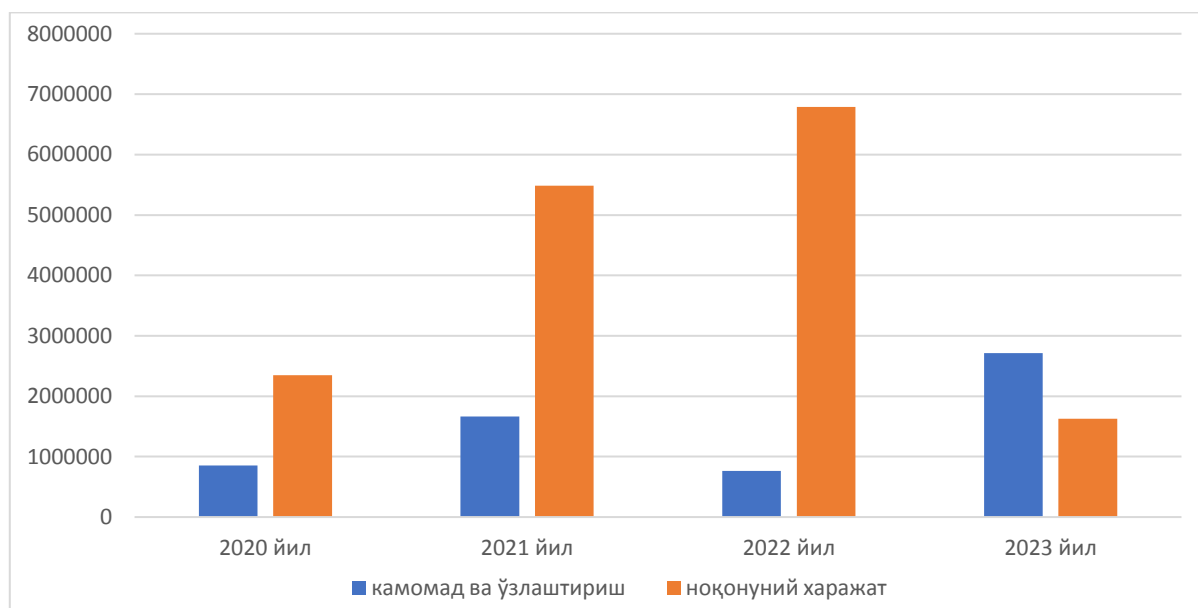
**Профессионал таълим муассасаларида ўтказилган текширишлар давомида аниқланган камомад,
ўзлаштиришлар ва ноқонуний харажатлар таҳлили⁸⁴, минг сўм**

Худудлар	2020 йил		2021 йил		2022 йил		2023 йил 9 ойлиги	
	Камомад ва ўзлаштиришлар	Ноқонуний харажат	Камомад ва ўзлаштиришлар	Ноқонуний харажат	Камомад ва ўзлаштиришлар	Ноқонуний харажат	Камомад ва ўзлаштиришлар	Ноқонуний харажат
Қорақалпоғистон Республикаси	85 936,3	495 824,5	22 891,8	43 130,8	10 376,8	633 198,4	0,0	13 596,4
Андижон вилояти	667,8	33 740,1	0,0	1 432 684,1	0,0	56 750,6	2 122 000,0	317 369,5
Бухоро вилояти	0,0	45 778,6	143,4	82 127,8	0,0	8 184,2	0,0	6 913,8
Жиззах вилояти	55 706,8	65 852,0	1 130 582,6	576 417,9	149 613,0	78 135,9	0,0	84 933,5
Қашқадарё вилояти	15 371,3	603 163,0	198 462,4	1 371 040,8	80 150,9	114 575,7	409 634,4	503 488,8
Навоий вилояти	0,0	5 452,3	41,1	6 591,7	0,0	0,0	0,0	0,0
Наманган вилояти	76 495,8	238 391,4	171,6	159 585,5	0,0	9 752,2	0,0	0,0
Самарқанд вилояти	79 270,3	208 600,6	49 675,5	44 539,2	11 097,8	599 558,0	7 131,0	67 777,1
Сурхондарё вилояти	55 664,2	136 146,2	127 144,6	642 230,9	81,1	24 592,6	6 259,4	200 331,7
Сирдарё вилояти	0,0	26 112,0	0,0	4 932,9	906,4	384 828,9	0,0	78 319,7
Тошкент вилояти	0,0	0,0	79 229,6	681 775,4	1 224,1	310 770,9	0,0	0,0
Фарғона вилояти	10 361,1	181 538,8	33 369,7	164 178,3	488 348,2	4 108 335,9	164 702,2	285 661,1
Хоразм вилояти	475 398,7	75 578,6	20 668,0	205 144,7	20 132,5	451 328,6	0,0	5 527,8
Тошкент шаҳар	980,7	234 132,7	1 663,5	68 409,9	0,0	8 284,7	4 891,0	60 998,4
ЖАМИ	855 853,0	2 350 310,8	1 664 043,8	5 482 789,9	761 930,8	6 788 296,6	2 714 618,0	1 624 917,8

⁸⁴ Ўзбекистон Республикаси иқтисод ва молия вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.

2-жадвалда профессионал таълим муассасаларида ўтказилган текширишлар давомида аниқланган камомад, ўзлаштиришлар ва ноқонуний харажатлар таҳлили келтирилган. Маълумотларга қарайдиган бўлсак, 2020 йилда жами камомад ва ўзлаштиришлар 855 853,0 минг сўмни, 2021 йилда 1 664 043,8 минг сўмни, 2022 йилда 761 930,8 минг сўмни ва 2023 йилнинг январь-сентябрь ҳолатига кўра 2 714 618,0 минг сўмни ташкил қилган бўлса, ноқонуний харажатлар 2020 йилда 2 350 310,8 минг сўмни, 2021 йилда 5 482 789,9 минг сўмни, 2022 йилда 6 788 296,6 минг сўмни ва 2023 йилнинг январь-сентябрь ҳолатига кўра эса 1 624 917,8 минг сўмни ташкил этган.

Маълумотлар шуни кўрсатадики, касб-хунар таълими муассасаларида ноқонуний харажатларнинг ажратилган маблағлардан ошиб кетиши билан боғлиқ муаммолар доимий равишда мавжуд бўлиб, бюджет тақчиллигига сабаб бўлмоқда. Бу каби ноқонуний харажатларнинг олдини олиш, бюджетдан ажратилган маблағларнинг таълим муассасалари манфаати йўлида тўғри йўналтирилишини таъминлаш учун молиявий бошқарувни, назоратни ва потенциал қонуний чораларни кўриш орқали бу муаммоларни ҳал этиш муҳим.

2-расм. 2020-2023 йилларда профессионал таълим муассасаларида ўтказилган текширишлар давомида аниқланган камомад, ўзлаштиришлар ва ноқонуний харажатларнинг ўзгариш динамикаси⁸⁵

2-расмдаги маълумотларда кўрсатилган давр мобайнида профессионал таълим муассасаларида жами камомадлар, ажратмалар ва ноқонуний харажатларнинг ўзгариши билан тавсифланган тегишли тенденция кўрсатилган. Ушбу тенденцияни бир неча асосий босқичларга бўлиш мумкин:

Ўсишнинг босқичма-босқич босқичи (2020-2021): 2020 йилдан 2021 йилгача бўлган дастлабки босқич жами камомад ва ажратмаларнинг сезиларли ўсишини кўрсатади. Профессионал таълими муассасаларида жами дефицит ва маблағлар сезиларли даражада ошди, биринчиси иккинчисидан ўзиб кетди.

Тузатиш босқичи (2022): 2022 йилда тенденцияда сезиларли тузатиш кузатилмоқда, бу ўтган йилга нисбатан умумий камомад ва ўзлаштиришларнинг сезиларли даражада қисқариши билан ажралиб туради. Бироқ, бу босқич номуносивлик билан тавсифланади, бунда ноқонуний харажатлар юқори бўлиб қолган.

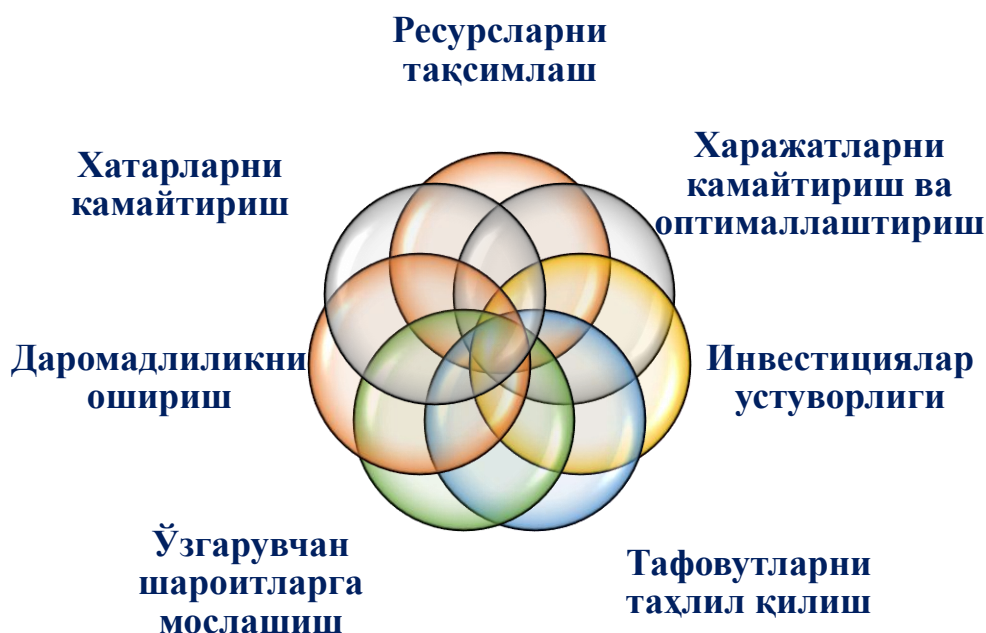
Қайта тикланиш босқичи (2023 йил январь-сентябрь): 2023 йилнинг биринчи тўққиз ойи учун маълумотлар молиявий номуносивликларнинг қайта тикланишидан далолат беради. Жами аниқланган камомад, ўзлаштиришлар сезиларли даражада ошган бўлсада, жами дефицит маблағлардан ошиб кетишда давом этмоқда, бу эса молиявий муаммоларнинг давом этаётганини кўрсатмоқда.

⁸⁵ Ўзбекистон Республикаси иқтисод ва молия вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.

Ноқонуний харажатларнинг тебраниши: Бутун давр мобайнида ноқонуний харажатлар барқарор ўсиш тенденциясини намоён қилди, энг юқори чўққиси 2022 йилда кузатилди. 2023 йилнинг биринчи тўққиз ойида ноқонуний харажатларнинг қисқариши молиявий қоидабузарликларни юмшатиш бўйича давом этаётган саъй-ҳаракатлардан далолат беради.

Илмий нуқтаи назардан, бу тенденция касбий таълим муассасаларида кенг тарқалган молиявий беқарорлик ва нотўғри бошқарувни таъкидлайди, аммо тўлиқ бартараф этилмаган бўлсада, 2022 йилда номутаносибликларни тўғирлашга жиддий уриниш мавжуд. Ноқонуний харажатларнинг изчил ортиб бораётгани жиддий муаммо бўлиб, келгуси йилларда молиявий барқарорликни таъминлаш ва бюджетдан ажратиладиган маблағларнинг бажарилишини таъминлаш бўйича фаол чоралар кўришни тақозо этади. Ушбу тенденцияни бартараф этиш таълим муассасаларининг молиявий яхлитлигини таъминлаш ва сифатли таълимни қўллаб-қувватлаш учун жуда муҳимдир.

Молиявий назорат нафақат ташкилотларга харажатлар мақсадларини белгилаш ва назорат қилишда ёрдам беради, балки иқтисодий самарадорликни оширишда муҳим роль ўйнайди. Молиявий назорат ресурсларни тақсимлашни оптималлаштириш, харажатларни назорат қилиш, инвестициялар устуворлигини белгилаш ва ўзгарувчан шароитларга мослашиш орқали ташкилотнинг молиявий ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлайди. Бу, ўз навбатида, молиявий барқарорлик ва рақобатбардошликни сақлаб қолган ҳолда, ташкилотга ўз харажатлари мақсадларига эришиш имконини беради. Молиявий назоратнинг иқтисодий самарадорликка ҳисса қўшадиган таъсирлари (3-расм):

Молиявий назорат механизмлари, хусусан, бюджетлаштириш ва молиявий режалаштириш ташкилотларга ресурсларни оптимал тақсимлашга ёрдам беради. Турли бўлимлар ва лойиҳалар учун махсус бюджетларни белгилаш орқали ташкилотлар молиявий ресурсларни уларнинг стратегик мақсадларига мос келадиган соҳаларга йўналтирилишини таъминлаши мумкин. Бу ажратиш исрофгарчиликнинг олдини олади ва иқтисодий самарадорликни оширади.

Молиявий назорат амалиёти кўпинча харажатларни жиддий таҳлил қилишни ўз ичига олади. Харажатларни диққат билан кузатиб бориш ва таҳлил қилиш орқали ташкилотлар маҳсулот ва хизматларнинг сифати ёки ишлашига путур этказмасдан харажатларни камайтириш ёки оптималлаштириш мумкин бўлган соҳаларни аниқлашлари мумкин. Харажатларни ҳисобга олган ҳолда бундай ёндашув ресурслардан самаралироқ фойдаланишга олиб келади.

⁸⁶ Муаллиф томонидан шакллантирилган

Молиявий назорат ташкилотларга инвестицияларни стратегик аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда устуворлаштириш имконини беради. Ресурслар чекланган бўлса, бу устуворлик харажатлар ташкилотнинг мақсадларига энг катта таъсир кўрсатадиган ташаббусларга йўналтирилишини таъминлайди. Бу нафақат иқтисодий самарадорликни оширади, балки стратегик мақсадларга эришишга ёрдам беради.

Молиявий назоратнинг ажралмас қисми бўлган бошқарув ҳисоби самарадорликни кузатиш ва дисперция таҳлилини ўтказиш учун воситалар ва маълумотларни тақдим этади. Ҳақиқий харажатларни бюджет кўрсаткичлари билан таққослаш орқали ташкилотлар номувофиқликларни аниқлашлари ва керак бўлганда тузатиш чораларини кўришлари мумкин. Ушбу реал вақт режимидаги қайта алоқа тизими харажатларни назорат қилиш ва иқтисодий самарадорликни ошириш имконини беради.

Самарали молиявий назорат амалиётлари ташкилотларга ўзгарувчан иқтисодий шароитларга ва бозор динамикасига мослашиш имкониятини беради. Молиявий назорат тизимлари мослашувчан ва сезгир бўлса, ташкилотлар ўз харажатлар режаларига ўз вақтида тузатишлар киритишлари мумкин. Бундай мослашувчанлик ҳатто кутилмаган қийинчиликлар ёки имкониятлар олдида ҳам ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлайди.

Молиявий назорат харажатларни бошқаришдан ташқарига чиқади. Шунингдек, у даромад ва рентабелликка эътибор қаратади. Харажатларни даромад келтирувчи фаолият билан уйғунлаштириш ва ресурслар энг юқори даромад келтириши мумкин бўлган жойга инвестиция қилинишини таъминлаш орқали молиявий назорат умумий рентабелликка ҳисса қўшади ва шу билан харажатлар мақсадларига эришиш учун воситаларни тақдим этади. Молиявий назорат амалиётлари хавфларни баҳолаш ва камайтириш стратегияларини ўз ичига олади. Молиявий рискларни аниқлаш ва камайтириш орқали ташкилотлар қимматли узилишлар ва кутилмаган харажатлардан қочишлари мумкин. Хатарларни бошқаришга бундай проактив ёндашув режалаштирилмаган молиявий муваффақиятсизликларнинг олдини олиш орқали иқтисодий самарадорликни оширади.

Баъзи молиявий назорат механизмлари самарадорликни ўлчаш ва рағбатлантириш тузилмаларини ўз ичига олади. Ушбу воситалар ходимлар ва бўлимларни молиявий кўрсаткичларни рағбатлантириш билан боғлаш орқали ўз харажатлар мақсадларига эришиш ёки ундан ошиб кетишга ундайди. Ушбу ёндашув харажатларни ҳисобга оладиган хатти-ҳаракатларни рағбатлантиради ва ташкилотнинг барча даражаларида иқтисодий самарадорликни оширади.

Юқорида олиб борилган тадқиқотлар, ундаги таҳлиллардан келиб чиқиб шу маълум бўлмоқдаки, профессионал таълими муассасаларида харажатларнинг мақсадли сарфланишини таъминлашда молиявий назорат ҳал қилувчи роль ўйнайди. Аммо ҳар қандай тизим каби, унинг самарадорлигига тўсқинлик қиладиган қийинчиликларга дуч келиши мумкин. Шу сабабли, Ўзбекистондаги таълим муассасаларида молиявий назорат билан боғлиқ кенг тарқалган муаммолар ва ечимларни шакллантирганмиз (3-жадвал).

3-жадвалдаги маълумотларга асосланадиган бўлсак, молиявий назорат ва бошқарувдаги ушбу муаммоларни ҳал этиш Ўзбекистондаги профессионал таълими муассасаларида харажатларнинг мақсадли сарфланиши ва муассасанинг таълим вазифаси ва мақсадларига мос келишини таъминлаш учун зарурдир. Таклиф этилган ечимларни амалга ошириш орқали профессионал таълими муассасалар молиявий шаффофлик, самарадорлик ва масъулиятни ошириши, пировардида таълим сифатини яхшилаш ва ушбу муассасаларнинг барқарор ишлашига ҳисса қўшиши мумкин.

Умуман олганда, Ўзбекистондаги профессионал таълими муассасалари шароитида молиявий назорат харажатларнинг мақсадли сарфланишини шакллантириш ва унга таъсир кўрсатишда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Молиявий назоратнинг мақсадли харажатларга таъсири катта аҳамиятга эга, чунки у таълим сифатига, ресурсларни тақсимлашга ва ушбу муассасаларнинг умумий самарадорлигига таъсир қилиши аёнлашмоқда.

**Ўзбекистондаги таълим муассасаларида молиявий назорат билан боғлиқ
кенг тарқалган муаммолар ва ечимлар**

МУАММОЛАР	ЎЕЧИМЛАРИ
Шаффофликнинг йўқлиги	Манфаатдор томонларга маблағлар қандай тақсимланиши ва сарфланиши ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш учун шаффоф молиявий ҳисобот ва ошкор қилиш механизмларини жорий қилиш
Нотўғри бюджетлаштириш	Асосий манфаатдор томонларни жалб қилиш, реал молиявий мақсадларни белгилаш ва бюджетни мунтазам кўриб чиқиш ва тузатишлар киритиш орқали бюджет тузиш жараёнини такомиллаштириш
Самарасиз ички назорат	Молиявий ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва олдини олиш учун вазифаларни ажратиш, тасдиқлаш жараёнлари ва мунтазам ички аудитларни амалга ошириш орқали ички назоратни кучайтириш
Харажатларнинг самарасиз мониторинги	Реал вақт режимида харажатлар мониторинги, бюджетдан четланишлар ҳақида автоматлаштирилган огоҳлантиришлар ва батафсил молиявий ҳисоботларни тақдим этиш учун молиявий бошқарув дастурлари ва ҳисобот воситаларидан фойдаланиш
Бюджет тақчиллиги	Муқобил даромад манбаларини ўрганиш
Узоқ муддатли молиявий режалаштиришнинг йўқлиги	муассасанинг стратегик мақсад ва вазифаларига мос келадиган узоқ муддатли молиявий режани ишлаб чиқиш. Ушбу режа рўйхатга олишнинг ўсиши, объектни сақлаш ва технологик ютуқлар каби омилларни ҳисобга олиши керак
Ресурсларни нотўғри тақсимлаш	Таълимнинг асосий функциялари ва муҳим хизматларни қўллаб-қувватлаш учун ресурсларни тақсимлашга устувор аҳамият бериш, маблағларнинг ўқув муҳитини яхшилаш учун ишлатилишини таъминлаш

Ўзбекистондаги профессионал таълими муассасаларида молиявий назоратнинг мақсадли сарфланишига доир якуний хулоса қуйидагилардан иборат:

1) Молиявий назорат чоралари ресурсларни тақсимлаш ва улардан фойдаланишда шаффофлик ва жавобгарликни оширади. Ушбу шаффофлик таълим муассасаларига маблағларни мақсадли йўналтирилишини таъминлаб, муайян таълим дастурлари, профессор-ўқитувчилар таркибини ривожлантириш ва инфратузилмани яхшилашга йўналтирилган харажатларни амалга ошириш имконини беради.

2) Молиявий назорат бюджетга қатъий риоя қилишни, ортиқча харажатлар ва молиявий нотўғри бошқарувни олдини олишни ўз ичига олади. Бюджет чекловларига риоя қилиш муассасаларга олдиндан белгиланган молиявий тақсимотлар асосида мақсадли харажатлар бўйича қарорларини қабул қилишда ёрдам беради.

3) Самарали молиявий назорат муассасаларга маблағларни ўзларининг таълим миссиясига бевосита ҳисса қўшадиган соҳаларга йўналтириш орқали ресурсларни тақсимлашни тартибга солишга ёрдам беради. Исрофгарчиликни бартараф этиш ва харажатларни оптималлаштириш орқали муассасалар таълим сифатини сақлаб қолиш билан бирга самарадорликни ошириши мумкин.

4) Молиявий назоратнинг бир қисми бўлган харажатларни камайтириш ва назорат қилиш саъй-ҳаракатлари таълим муассасаларига кераксиз харажатларни камайтириш имконини беради. Ушбу харажатларни бошқариш стратегияси маълум дастурлар ва ташаббуслар учун ресурсларни бўшатиш орқали мақсадли харажатларни қўллаб-қувватлайди.

5) Молиявий назорат кўпинча самарадорлик кўрсаткичларини ўрнатишни ўз ичига олади. Ушбу кўрсаткичлар турли дастурларнинг самарадорлигини кузатиш, ресурсларнинг таълим мақсадларига мувофиқ сарфланишини таъминлаш учун ишлатилиши мумкин.

6) Молиявий назорат узоқ муддатли молиявий режалаштиришни рағбатлантиради, бу муассасаларга молиявий мақсадларни белгилаш ва ресурсларни стратегик тарзда тақсимлаш

имконини беради. Узоқ муддатли режалаштириш харажатларнинг барқарор ўсиш ва таълим ривожланишига йўналтирилишини таъминлайди.

7) Молиявий қондаларга риоя қилиш ва мунтазам аудит, молиявий назоратнинг таркибий қисмлари, молиявий операцияларда ҳалолликни сақлашга ёрдам беради. Бу харажатларнинг қонуний ва ахлоқий меъёрларга мувофиқ сарфланишини таъминлайди.

8) Самарали молиявий назорат муассасаларга ўзгарувчан эҳтиёжлар ёки қутилмаган қийинчиликларга жавобан ресурсларни мослашувчан тарзда тақсимлаш имконини берадиган молиявий ёстиқни яратиши мумкин, бу эса ресурслардан мақсадли ва мослашувчан тарзда фойдаланишни таъминлайди.

Хулоса ва таклифлар.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, молиявий назорат Ўзбекистондаги профессионал таълим муассасаларида харажатларнинг мақсадли сарфланишига раҳбарлик қилиш ва таъсир кўрсатишда муҳим роль ўйнайди. У ошкоралик, ҳисобдорлик, самарадорлик ва харажатларни бошқаришни таъминлайди, бу эса муассасаларга ўз таълим миссияси ва узоқ муддатли ривожланишни қўллаб-қувватлаш учун ресурсларни стратегик тақсимлаш имконини беради. Кучли молиявий назорат тизимини қўллаб-қувватлаган ҳолда, ушбу муассасалар ҳар бир харажат ўз талабалари ва профессор-ўқитувчиларининг таълим сифати ва умумий муваффақиятини оширишга йўналтирилишини таъминлаши мумкин.

Адабиётлар/Литература/Reference:

Баранова Ю.К. (2018) Государственный финансовый (бюджетный) контроль сегодня // Социально-экономические явления и процессы. - Т. 13. № 1. - С. 87-91

Данилевский Ю.А. (1993) Проблемы государственного финансового контроля и аудита в условиях перехода к рыночной экономике: Автореф. дне. на соиск. учен. степ, д-ра экон. наук. - М., 36 с.

Дробозина Л.А. (1997) Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебник/ Под ред. - М.: Финансы, ЮНИТИ, - 621 с.

Замбаев Х.Н. (2012) Усиление роли государственного финансового контроля в процессе модернизации государственных финансов// Россия в условиях модернизации: социальные, финансово-экономические и правовые аспекты. Ч.1: Сборник статей участников 2 Международного научного студенческого конгресса 12-26 апреля 2011. Финуниверситет; под ред. О.В. Карамовой. - М.- С. 180-182.

Иткин Ю.М. (1992) Контроль и рынок//Бухгалтерский учет. -№ 4. С. 12-13.

Пенчук А.В. (2014) Государственный финансовый контроль в Российской Федерации и направления его совершенствования // Концепт. - № 07 (июль).

Салихов, З.А. (2005) Методология, методика и организация контрольно-ревизионной работы: дис. д-ра экон. наук: 08.00.12 / Салихов Забир Ахметсафаевич - М., 315 с

Шохин С.О., Воронина Л.И. (1997) Бюджетно-финансовый контроль и аудит. Теория и практика применения в России. Научно-методическое пособие. - М.: Финансы и статистика, 237 с.